

ПЕРЛИНИ УКРАЇНИ

УДК 911.2

Г.І. Денисик, А.М. Оліферов
ВЕЛИКИЙ КАНЬЙОН КРИМУ

Каньйон (ісп. *cañon* – ущелина) – це вузька, глибока долина з урвистими, крутими, іноді східчастими схилами і вузьким дном, яке часто повністю зайняте річищем.

В Україні є багато природних структур, які мають каньйоноподібний вигляд. Серед них – окремі ділянки річкових долин у Кримських горах (Чорної річки, Качі та ін.) та в Українських Карпатах (Чорного Черемошу та Білого Черемошу), у рівнинній частині окремі ділянки долини Дністра (глибина 150-180 м), долини його лівих приток у нижній течії, що перетинають Подільську височину, долин річок Уж, Случ, Тетерів та інших. Однак, справжніх, класичних каньйонів в Україні не так уже й багато. До них, зокрема, відноситься ділянка річки Смотрич у Кам'янці – Подільському та його околицях.

Найоригінальнішим й найвідомішим серед природних типових каньйонних структур України є Великий каньйон Криму, а в межах Кримського півострова – найбільшим. Він розташований у Бахчисарайському районі, поблизу с.Соколине. Являє собою вузьку ущелину на північному схилі Ай-Петринської яйли, що має протяжність понад 3 км. Глибина каньйону досягає 250-320 м (для порівняння – висота 20-поверхового будинку лише 60 метрів), ширина днища місцями не перевищує 3-4 м [5]. Однак, за світовими мірками, не такий він і великий. Наприклад, у Великому каньйоні річки Колорадо в штаті Арізона (США) висота берегових урвищ досягає двох кілометрів, а загальна довжина каньйону близько 2330 км.

Мабуть, через незначні розміри та розташування у важкодоступній лісистій місцевості Великий каньйон Криму тривалий час не привертав до себе уваги ні дослідників, ні туристів, хоча сама ущелина була добре відома місцевим жителям. На початку ХХ ст. про каньйон знали вже і топографи, і краєзнавці та науковці. У 1906 р. у науковій статті «Про нові для флори Криму папоротники» його описав ялтинський ботанік І.В. Ваньков. Географ М.В. Рухлов у 1915 р. у монографії «Огляд річкових долин гірської частини Криму» досить детально охарактеризував головні річки гірського Криму, зокрема й району Великого каньйону. У путівнику по Криму Кримського товариства природодослідників, що був виданий перед першою світовою війною, є згадки про те, що в районі Коккоз «є цікава гірська ущелина – «Каньйон». На топографічних картах, виданих до 1917 р., ця ущелина теж була нанесена.

Докладний опис цього унікального об'єкта зробив професор І.І. Пузанов, який у 1923 р., мандруючи Ай-Петринською яйлою, виявив його, а у 1924 р. дослідив (в експедиції брав участь ботанік С.В. Вульф) [3]. У 1925 р. І.І. Пузанов у невеликій за обсягом статті запропонував назвати цю ущелину «Великим каньйоном Криму». Після цієї статті й, особливо, з виходом на екрани фільму «По Великому каньйону Криму» (1925), знятого Ф.Ф. Шиллінгером, прекрасна природна перлина набула популярності.

У 30-х роках ХХ ст. екскурсію каньйоном уже було включено в план Коккозької туристської бази, а його опис або згадки про каньйон з'явилися в усіх путівниках по Криму. У подальшому опубліковано багато статей і нарисів про Великий каньйон Криму, але найдетальніше його дослідив і описав І.І. Пузанов [6].

Загалом, Великий каньйон Криму вражає, особливо якщо дивитись на нього зверху, з прилеглих до каньйону стрімчаків. Кожен із них має власну назву (Сторожовий, Сосновий, Четвертий, П'ятий, Трапіс та інші) й висунутий всередину каньйону у вигляді виступу – мису. З цих виступів відкривається прекрасна й неповторна ландшафтна далечінь, але лише з П'ятого чітко простежується коліноподібна форма каньйону і можна побачити його майже на всьому, більш ніж трикілометровому протязі.

Історія геологічного розвитку Кримських гір дає можливість констатувати, що територія сучасного Ай-Петринського масиву почала формуватися ще в тріасовому та юрському періодах мезозою, близько 200 млн років тому. Однак сучасний, яким ми його бачимо, Гірський Крим сформувався за дуже короткий проміжок геологічного часу – приблизно за 1,5-2 млн років. Упродовж цього часу – антропогенового періоду – всі гірські масиви Криму хоча й повільно, але безперервно піднімалися. Ці підняття, інколи нерівномірні на різних ділянках гір, призводили до формування розривних структур – скидів, зсувів, насувів. Один із найбільших скидів простягається вздовж північного схилу Ай-Петринського масиву. Він змістив блоки порід відносно один одного на висоту близько кілометра. Лінія цього скиду проходить не по дну каньйону, а недалеко від його борту; при цьому піднятий блок ніби надломився. Ось ця величезна тріщина і є першопричиною формування каньйону саме в цьому місці. У подальшому почали діяти екзогенні процеси – ерозія (особливо водними потоками), вивітрювання, гравітація та інші, але початкова форма – тріщина відриву – збереглася й донині.

Серед науковців переважають думки, що водні потоки почали розмивати тектонічну тріщину ще з середини пліоцену, тобто 5-6 млн років тому. Однак найінтенсивніше формування цієї оригінальної ущелини відбувалося, очевидно, за минулі 1,5-2 млн років.

Головним «скульптором» є вода. Тут знаходиться найбільше карстова джерело Криму – Панія (370 л/с),

з якого за годину витікає понад 1300 м³ води, а цього достатньо, щоб забезпечити побутові потреби міста з населенням 50-60 тис. осіб. Від злиття джерел, потоків, потічків утворюється й тече каньйоном річка Аузун-Узень. Використовуючи давній розлом, тріщинуватість та закарстованість вапняків верхньоюрського віку, які формують основу ущелини, вода впродовж тисячоліть «пропиляла» нашарування гірських порід і глибоким каньйоном відокремила від північної частини Ай-Петринської яйли столоподібний масив – г. Бойка [2]. Про грандіозну роботу річки свідчать численні пороги, водоспади, нагромодження валунів і скель мармуризованого вапняку. Ці природні ядра – жорна висвердлюють на дні ущелини овальні котли і ванни до 5-6 м в діаметрі і до 2-3 м завглибжки. Зараз у каньйоні є понад 150 подібних утворень. Один з найвідоміших котлів – так звана «Ванна молодості» (давня назва «Кара-голь» - Чорне озеро), що являє собою продовгувате (до 5м) заглиблення у вапняках шириною 3,5 м, глибиною до 3 м з постійною температурою води 9-11° С. Поряд - маленький, дуже мальовничий водоспад Срібний, або Срібні струмені. Особливо вражає він взимку, коли все навкруги вкрите снігом, вода замерзає і він стає схожим на срібнострунну арфу.

Більшу частину року вода в р. Аузун-Узень чиста, з легким синюватим відтінком, зимою і влітку має однакову температуру – близько +11° С. З другої половини літа і восени, коли випадає мало дощів, днище каньйона майже сухе і доступне для туристів. Однак, коли починаються дощі, Великий каньйон Криму стає небезпечним. Тут збільшується кількість водоспадів і каменепадів, річищем з ревом несеться водний потік, інколи селеподібний, що зносить навіть великі валуни.

Визначальною ознакою мікроклімату каньйону є значно вища вологість і значно нижчий рівень температур порівняно з прилеглими територіями. Особливо це відчувається вночі. Це помітив ще І.І.Пузанов, який вважав, що повітря, охолоджене вночі на схилах великої Куру-Узенської балки, стікає в русло каньйону важким холодним потоком. [6, с. 243-244].

На стрімких скелястих схилах каньйону, складених світлосірим й рожевуватим вапняком, дерев та кущів мало. Лише зрідка чітко виділяються поодинокі дерева або невеличкі групи сіростовбурної сосни кримської. У нижній частині ущелини дерева утворюють майже суцільні зарості. Тут трапляються дуби скельний і черешчатий, граб звичайний, бук звичайний, ясен високий, клени польовий і Стевена, кілька видів липи та горобини. У підліску – кущі ліщини, кизилу, барбарису, крушини, скумпії. Особливу увагу привертає тис ягідний, якого тут виявлено понад 1500 одиниць. Старі дерева цього реліктового червонокнижного виду досягають 1,5 м в діаметрі стовбура й 10-12 м висоти. Цікавими є реліктові рослини рускуе під'язиковий, жасмин кущовий, зозулинні черевички, ендемічний ломикамінь зрошуваний, рідкісні папороті. Тут є майже 70% видів орхідних, які трапляються в Криму, серед них дуже рідкісна орхідея венерині черевички. У своєрідних кліматичних умовах, коли сонячні промені проникають в ущелину лише на короткий час, рослинність розвивається на 3-4 тижні пізніше порівняно з прилеглими гірськими схилами.

Фауна Великого каньйону не відрізняється значним різноманіттям. Із ссавців тут часто можна зустріти їжака, рідше – кримський вид лисиці, кримський підвид борсука, козулю. З птахів характерні: кримська московка, довгохвоста синиця, дятел, горихвістка, вільшанка, сойка та ін. В холодній, насиченій киснем воді річок каньйону водиться потічкова форель.

Ще в 1947 р. Великий каньйон Криму було оголошено пам'яткою природи місцевого значення, а з 1974 р. територія каньйону (понад 300 га) визнана ландшафтним заказником загальнодержавного значення, що знаходиться у межах Соколинівського лісництва ДП «Куйбишевське лісове господарство» (с. Куйбишево). Цей природний унікальний об'єкт є одним із найважливіших об'єктів екологічної освіти й виховання у складі запроєктованого національного природного парку «Тавріда» [2, с. 96].

Великий каньйон Криму відвідують багато туристів, до нього прокладені екскурсійно-географічні маршрути. В самому каньйоні є сотні стежок, тут розвиваються екстремальні види туризму й каньйонінг [3], розташовані торгові пункти. Доступ до нього з кожним роком покращується.

Великий каньйон Криму є гордістю не лише Криму, а й всієї України.

1. *Сна О.В., Сна В.Г.* Великий каньйон Криму // Географічна енциклопедія України. – К.: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1989. – Т. 1 – С. 152-153.
2. *Ена В.Г., Ена Ал.В., Ена Ан.В.* Заповідні ландшафти Тавриди. – Симферополь : Бизнес – Информ, 2004. – 424 с.
3. *Ена В.Г., Ена Ал.В., Ена Ан.В.* Открыватели земли Крымской. – Симферополь: Бизнес – Информ, 2007. – С. 371 – 372.
4. *Олиферов А.Н., Тимченко З.В.* Каньоны Крыма как объекты экстремального туризма // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Серия «История» - Т. 23(62), - №3. – С. 167-171.
5. *Природно-заповідний фонд України: території та об'єкти загальнодержавного значення.* – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2009. – С. 18-19.
6. *Пузанов И.И.* По нехоженому Крыму. – М.: Географиз, 1960. – 286с.